

ALİ KEMÂLÎ AKSÛT'ÜN FİLÂT HÂTİRALARI

*Yrd. Doç. Dr. Ali BİRİNCİ**

Yanyalı İbrahim Ağa ile Nebile Hanım'ın oğlu olarak 1884 senesinde bu şehirde doğdu. Arnavutların Babanur sülâlesindendi. İlk tahsilini, Feyziye Mektebinde tamamladıktan (11 Temmuz 1896) sonra Yanya Mülkiye İdadisinden mezun (7 NHisan 1904) oldu. Sıhhatinin bozukluğu yüzünden iki seneye yakın tahsiline ara vererek Yanya'da ikâmet ettikten sonra 1905 güzünde kaydolduğu Mülkiye'den III. Meşrutiyetin ilânı arefesinde (23 Temmuz 1908) mezuniyetini takiben bir ay sonra (25 Ağustos) Yanya Vilâyetinde maiyet memurluğu ile hayatının yeni devresine ilk adımını attı. Fransızca ve Rumca okuyup yazıyor; Arnavutça konuşabiliyordu.

Ali Kemâlî burada iken başka vazifelerde, ez-cümle fahri olarak Vilâyet Mülkiye Müdde-i Umumiliğinde (18 Ekim 1908-4 Şubat 1910), İdadi'nin Rüштиye kısmının I. sınıfı Türkçe muallim ve killiğinde (21 Ocak-28 Mayıs 1909), Vilâyet Tercümanlığı (29 Eylül 1909-3 Şubat 1910) ve kısa bir müddet (15 Ocak - 3 Şubat 1909) yine İdadi'nin Rüштиye kısmında vekâleten Tarih ve Coğrafya muallimliği vazifelerinde bulunmuştur. Bu son vazifesine bilâhâre uzaktan tayin olundu¹.

Bu ilk kaymakamlık vazifesine Luşine kasabasında başlamış (10 Şubat 1910) ise de bir müddet sonra ikinci defa Vilâyet Tercümanlığına (31 Mart) getirildi. 23 Nisan'da ise 23 Şubat 1911 tarihine kadar devam edecek olan Merkez ve Koniçe kaymakamlıklarına vekalet etti.

Bilmediğimiz bir sebepten dolayı aslî vazifesi olan maiyet memurluğundan ayrılan (13 Nisan 1811) Ali Kemâlî İdadi'nin Rüштиye

* Polis Akademisi Öğretim Üyesi.

1. Hayatı hakkında 1 Ekim 1934'de emekli olduğu tarihe dair verdiğimiz bilgilerin kaynağı İçişleri Bakanlığı Arşivinde bulunan Sicil Dosyasıdır (No: 938).

kısımındaki Tarih ve Coğrafya muallimliği zamanında ilk defa Filât kaymakamlığı vekâletinde (2 Ağustos - 18 Eylül 1911) bulundu. Daha sonra ikinci defa aynı kazaya vekaleten gönderildi (14 Nisan - 10 Temmuz 1912) ve asaletin tasdiki üzerine 20 Temmuz'da İdadî'deki vazifesinden; Balkan Harbinde Yunanlıların eline düşmesi (7 Mart 1913) üzerine ise Filât'tan ayrıldı ve İstanbul'a döndü. "Bu esnada Arnavutluk harekâtı-ı ihtilâyesinin muharrik ve müşavviklerinden olduğu İstanbul Muhafızlığından bildirilmiş ise de hakında bazı zavât tarafından hüsn-ü sabahet edilmesiyle yeniden tahkikat-ı amika" icrası üzerine birikmiş maaşları, mevzuat gereğince, yarı yarıya ödenerek 15 Nisan 1914'de Mecidiye (şimdi Kırşehir'e bağlı Çiçekdağı) Kaymakamlığına, buranın nahiyesine, nahiye olan Mucur'un kazaya tahvili üzerine de bu ikinci kazaya (6 Ağustos 1914) naklolunmuştur.

Burada da haksız bir şekilde tahkikata uğrayan Ali Kemâlî ayrılmak zorunda kalmış (15 Nisan 1917) ve bundan sonra kısa bir müddet (2-24 Ekim 1917) İnebolu kaymakamlığını takiben Ankara Umur-u Hukukiye Müdiyetinde (24 Ekim 1917-8 Ağustos 1918) bulundu. Ankara kazalarından Haymana (16 Eylül 1918-30 Nisan 1919) ve Kalecik (16 Şubat 1919 -10 Haziran 1920) ve Bandırma (10 Haziran 1920-1 Eylül 1920) kaymakamlıklarından sonra Emniyet-i Umumiye Müdiriyyetinde, Emniyet ve Asayiş Şubesi Müdürü olarak da kısa bir müddet (1 Temmuz - 30 Eylül 1920) çalışmıştır.

Ali Kemâlî'nin 3. sınıf Mülkiye Müfettişliği vazifesine ilk tayini 4 Ekim 1920'de yapılmış ise de Heyet-i Teftişîye'nin lağvı üzerine açıkta kalmıştı. Bu sıralarda önce vekâleten, sonra da asaleten Niğde'de Sultani ve Darümuallimin Fransızca muallimi (1 Eylül 1921-1 Haziran 1922) olarak çalıştığı sırada Dört Yol kaymakamlığına tayini çıkmış ise de yerine yeni bir tayin yapıldığı için bu memuriyetine gidememiştir.

7 Mart 1921 tarihinde başlayan 3 ve 2. sınıf Mülkiye Müfettişliği vazifesi Ordu Valiliğine tayinine kadar (1 Şubat 1928) devam etmiştir. Daha sonra Erzincan (24 Temmuz 1931-13 Nisan 1931), Beyazıt (13 Nisan 1932-26 Şubat 1933) ve Bilecik (14 Haziran 1933) Valiliklerinde bulunan Ali Kemâlî (Aksüt), 1 Ekim 1934'de 95.04 lira maaşla emekliye ayrıldı.

Hayatının bu yeni safhasında da Devlet Deniz Yolları Personel Şefliği ve D.D. Yolları ve limanları Tekaid Sandığı Müdürlüğü gi-

bi vazifelerde bulundu. Robert Koleji'de ölüm tarihine (12 Temmuz 1962) kadar Edebiyat Öğretmenliğinde bulundu².

Memuriyet hayatında bütün Rumeli'yi gezdi ve tanıdı. Bazı Avrupa şehirlerine seyahatlerde bulundu. Ülviye Hanımla (Priştine, 1896) evliydi. Pervin (1916), Nesrin (1917), Haldun (1922) ve Sadun (1932, Tamburî) isimlerinde beş çocuğu bulunmaktadır³.

Ali Kemâlî'nin eserleri:

Okuyup yazabilecek kadar Fransızca ve Rumca, konuşabilecek derecede Arnavutça bilen Ali Kemâlî'nin en başta gelen merakı kitap; en büyük zevki ise okumak, yazmak ve öğrendiklerini öğretmekti.

İlk yazılarına başmuharriri olduğu *İntibah* (Yanya) gazetesinde, memurların yazı neşretmeleri yasaklanıncaya kadar, devam etmiştir⁴. Tercüme ve telif kitapları yanında gazete sayfalarında ve mecmualarında kalan tefrikaları ve yazıları da küçümsenemeyecek bir yekûn tutmaktadır. Bunların yanısıra basılmaya hazır şekilde kitaplar da bulunmaktadır.

Eserlerinden pek az kısmı mesleki sahada olup büyük kısmını Osmanlı Tarihi hakkında tercüme ve telifleri teşkil etmektedir. Neşir tarihlerine göre sıralayıp haklarında bilgi vermek mümkündür⁵.

1) *Kanun-ı Medenî'de Her Türkün Bilmesi Lâzım Gelen Şeyler*, Vilâyet Matbaası, Konya, 1926, 214 s.

Halka, yeni kabûl edilen Medenî Kanun hakkında bilgi veren ilk kitaplardan biri olması bakımından mühimdir, belki de ilkidir. Bir vilâyet matbaasında basılmış olması da başka bir hususiyetidir.

2) *İlim Üzerine Müesses Terbiye* (A. Lezan'an tercüme)

Vilâyet Matbaası, Konya, 1926 158 s.

2. Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, 1968-1969, C.III, s.1143-46.

3. Dr. Osman Nebioğlu, *Türkiye'de Kim Kimdir*, İstanbul, 1961-1962, s.4)

4. *İçişleri Bakanlığı Arşivi Sicil Dosyası* no.938; Millî Kütüphane'de (1962 SB 193) 1908 yılına ait 4. ve 6. sayıları bulunmaktadır. Gazete 1909 yılında da çıkmıştır.

5. Matbu eserlerinin listesi bazı tashih ve ikmâller ife Çankaya'dan (a.g.e., s.114-46) alınmıştır.

Konya'da basılmış bu kitabı bilinen ilk tercümesidir. Terbiyeye dinî temellerden ayrılarak ilmî mesned arayan ve pozitivist bakış açısını ifade eden bir kitab olması bakımından önemlidir.

3) *Erzincan Tarihi*

Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1932 451 s.II, Baskı: İstanbul, 1992 Kuynak Yayınları

Bu kitap ilk deprem (1939) öncesindeki Erzincan'ı şehir ve bölge olarak anlatan en kıymetli eseridir. Erzincan'daki eserler, kitabeler, eski âdetler, aşiretler ve diğer bilgileri ihtiva etmesi bakımından gümüzde de yeniden basılması gereken benzersiz bir kaynak kitap hükmündedir.

4. *Ecnebî Memleketlerde İstatistik Teşkilâtı*, (Sturm de Setrem Mihalopulos-i. Teoreco'dan tercüme)

Devlet Basımevi, İstanbul, 1934, 54 s.

5) *Terceme Hakkında Düşünceler ve Tatbikata Ait Bazı Numuneler*,

Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1933, 249 s.

Bu kitap, Fransızca'dan yapılan tercüme hakkında, birçok örnekler verilerek, yazılmış ilk kitap ve nadir kitaplardan biri olmak bakımından hâlâ ehemmiyetini korumaktadır.

6) *Muhtemeşem Süleyman* (Fairfax Dowray'den tercüme), Halk Basımevi, İstanbul 1936, 196 s.

Bu kitap daha sonra Enis Behiç Koryürek tarafından da tercüme edilmiş ve iki defa basılmıştır (M.E.B. Basımevi, 1950, 1975).

7) *Koçi Bey Risâlesi*,

Vakit Matbaası, İstanbul 127+XVI s.

Risâleyi tam olarak ilk defa A. Kemalî neşretmiştir. Hâlâ en kıymetli ve ilmî araştırmalar için tercihe şayanı budur. Ancak risâlenin lâtin harfleri ilk defa neşri Hüseyin Namık Orkun tarafından yapılmıştır (*Türk Hukuk Tarihi*, Adliye Vekâleti, Ankara 1935, s.169-232).

8) *Tepedelenli Ali Paşa* (Gabriel Romeran'dan tercüme)

İkbâl Kitabevi, İstanbul 1939, 296+V s.

Tepedelenli Ali Paşa hakkındaki bu kitaba Başbakanlık Arşivinden yeni vesikalar da eklendiği için Fransızca aslından daha kıymetli ve tercihe şayandır.

9) *Avrupa'nın Siyasî Tarihi 1815-1919*

(Edmond Rossier'den tercüme) Fazilet Matbaası, İstanbul 1943, 362 s.

10) *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944, 240 s.

İsminden de anlaşıldığı gibi Sultan Aziz'in bu yolculukları hakkında Fransızca ve Türkçe kaynaklara dayanılarak yazılmış emek mahsulü tek kitaptır.

11) *Profesör Mehmed Ali Aynî, Hayatı ve Eserleri*

Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944, 544 s.

M.A. Aynî ve dolayısıyla yaşadığı devir (1869-1945) hakkında vazgeçilemeyecek kaynak bir kitaptır.

12) *Tarih Çiçekleri* (P. Larousse'dan tercüme) İstanbul, I. Kısım, Fazilet Basımevi, 1944, 128 s.

I. Kısım, Valantino Basımevi, 1944, 129+256 s.

Bâzı tarihî deyimlerin izahları hakkındadır.

13) *Fransa'da Belediye Emniyet Sandıkları ve Mont de Piétéler*, R. Zelliç Basımevi, İstanbul, 1945, 187 s.

14) *Bir Garblı Gözü ile Müslümanlık*,

Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1946, 80s.

15) *3137 sayılı Tekâüd Kanunu ve Bununla İlgili Tekâüd Hükmülerinin Şerh ve İzahları*, D. Deniz Yolları Basımevi, İstanbul 1947, XVI+128 s.

16) *Allah'ın Kulu ve Resulü Muhammed* (Esad Fuad Tugay'dan tercüme) İstanbul, 1950, 336 s. ikinci baskı, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1965 326+2s.

Ali Kemâlî'nin bunlardan başka *Sosyoloji*(tercüme), *Tarih* (İlk Çağlar, Robert Kolejde teksir edildi), *Yazı Hünéri*, *Şundan-Bundan* (tarihi fıkralar), *Denizlerde Harb*, *Öldürücü Öpücük* ve *Satranç Oyuncusu* (her üçü de *Vakit* gazetesinde tefrika edildi) eserleri vardır. Bunların dışında Millî Mücadelede Haymana ve Kalecik kaymakamlıklarında Ankara Valiliğinden gönderilen yazıları ve bunlara verdiği cevapları ihtiva eden bir defteri de elimizde bulunmaktadır⁶.

Baskıya hazırladığımız ve Filât Hâtıraları adını verdiğimiz bu yazı ise 1912 sonbaharında Filât kaymakamlığı esnasında, 36 sayfalık çizgili mekteb defterinin 30 sayfasına yazdığı, hâtıralarından teşekkül etmektedir. Defterin kapağının içinde 28 Teşrin-i sâni-Filât kaydı bulunmaktadır ki bunun milâdî karşılığı, 11 Aralık 1912 tarihidir. Filât'ın genç ve Yanya doğumluğu olduğu için çevreyi ve halkı çok iyi tanıyan kaymakamı seferberliğin ilânından sonraki günleri ve arasına geriye dönüşler yaparak, hâdiselerin köklerini vukufu anlatmaktadır. Yazdıkları vesikalardan daha kıymetli ve mânâlıdır. Çünkü bu sayfalardan halkın halet-i ruhiyesi hakkında verilen bilgileri herhangi bir arşiv vesikasında bulmak mümkün görünmemektedir.

Metinde, tarihin oluşuna şahit olan ve bölgeyi ve insanlarını fert fert tanıyan A. Kemâlî'nin hassas, samimi ve üzgün ama aynı derecede serinkanlı bir tavırla kaleme aldığı, satırların o günlerin daha iyi anlaşılması için son derece mühim bilgiler ihtiva ettiği açıktır⁷. Metne herhangi bir ufak müdahalede bile bulunmaksızın birkaç numaraları dipnot dışında ilâvemiz olmamıştır. Numarasız dipnotlar ise Ali Kemâlî'ye aittir⁸.

6. 3 Nisan 1910-23 Şubat 1911 tarihleri arasında Koniçe'de kaymakam vekili iken bu kaza hakkında yazdığı rapor için: Ahmet Turan Alkan, "80 Yıl Geciken Koniçe Raporu", *Yedi İklim*, Sayı: 24 (Ağustos 1992), s.38-41; Ali Kemâlî'nin gazete ve popüler tarih değerlerindeki yazılarını çalışmamızın dışında bıraktık.

7. Bu evrakları bize tevdi eden Sadun Aksüt Beyefendi'ye ve metnin yeni harflere naklindeki yardımlarından ötürü Meslektaşım Dr. A. Turan Alkan'a müteşekkirim.

8. Filât (Filiates) ve bu metinde isimleri zikredilen yerlerin büyük kısmı günümüzde Yunanistan sınırları içindedir. Bölgenin Osmanlı devrindeki idari taksimatı için Andreas Birken'in kitabına (*Die Provinzen des Osmanischen Reiches*), Wiesbaden, 1976, s.73-75) bakılabilir. Ancak Reşadiye'ye şüphıyla koyduğu Pargo karşılığı yanlıştır. Buranın günümüzdeki ismi igoumenitza'dır (s.73) Bölge hakkında Necip Alpan ile Doç. Dr. Mehmet Tunçel'in lütfettikleri haritalardan faydalandım. Her ikisine de müteşekkirim.

18 Teşrin-i sâni (1328)

Filât

VAZİYET

Seferberlik ilân edilmişti. Memleket yorgun, hükûmet bîtab idi. 327 senesi şimâlîlerin metâlibâtına cenubun da iştirakini izhâr ü isbat için Filât'da başlayub Çamlık livasının diğer kazalarını da az çok müteessir eyleyen kıyam; bîpâyân ihtirâsâtını ancak bazı mâsumların kanını akıtmakta memnun edilebileceğine kaani olan İtalya'nın ilân-ı harbi; "Meşrutiyet-i Hakikiye" davâsıyla⁹ Gegalığı¹⁰ ayaklandırılanların-tarafar peydâ etmek emeliyle tâ buralara gönderdikleri beyannâmelerin bâdî olduğu heyecan ve hareket... Bütün bunlar arasında vuku bulan fecî ve mütevâli mukateleler hayat-ı içkimâyî zedelemiş, memleket yorulmuştu. Eshâb-ı alâka çiftliklerine, erbâb-ı ziraat tarlalarına; tüccar, san'atkârân işlerinin icâb ettirdiği yerlere ya hiç gidemiyorlar: yahut gitmek mecburiyetinde kalırlarsa refakatlerine -muhafız olarak- müsellâh birkaç kişi alıyorlardı. Çünkü servet, ihtilâf-ı din ve milliyet, muhalif bir fırkaya mensûbiyet bâdî-i tehditdi: yolda emin ve müsterih giderken sefil bir kurşun hayata hâtime verebilirdi. Çok defa muhatabın iğbirarı, katle cüret verebilecek derecede infîâlîni müeddî olacağına asla ihtimâl verilmeyen bir söz, bir muamele, bir hareket "hasm" -bu kelimenin ne meş'um bir mânâsı vardır- peydâ ettirirdi¹¹.

Hayat-ı içtimâîyi zedeleyen bu ahvâl memleketi de müşkilâtan müşkilâta düşürüyor, bîtab ediyordu. Hükûmet mukateleyi men eylemek, hayvan sirkatinin önünü almak, eşirrayı takib etmek, Yunanistan'dan gelip Hıristiyan köylerini ilticâgâh ittihaz eyleyen eşkiyayı tepelemek, asker firârîlerini yakalamak, birtakım tıynetsizlerin gasp ve sirkat eylemiş oldukları eşya-yı mîriyye¹² elde etmek, âsâ-

9. 1912 seçimlerinde İT tarafından Meclise sokulmayan muhaliflerin Arnavutları kışkırtmaları kastedilmektedir (Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul, 1990, s.164-166).

10. Arnavutluğu, ülkeyi doğu-batı istikametinde, ikiye bölen işkumbi (shkumbî) ırmağının kuzeyinde kalan kısmıdır. Arnavutların bu kısmında oturanlarına Gega adı verilmektedir (K. Süsseim, "Arnavutluk", *İA. C.I. s.573-592*; "Arnavutlar) *Türk Ansiklopedisi*, C.3 s.368-372). Güneyinde ise Toskalık denir.

11. Arnavutluğun kuzeybatısında yaşayan ve beş kabileden (Kelment, Hot, Skrel, Pulat ve Kastrat) teşekkül eden topluluktur (T.A.C.3.s.369).

12. Ağalardan biri zahire ticaretiyle meşgûl bir Rum'dan veresiye olarak seksendoksan kıyye mısır almak üzere hizmetkârlarından birini tâcirin mağazasına gönderir. Rum, ticaretinin veresiyyeye müsaid olmadığından bahisle (çünkü parayı alamayacağını bi-

yişi temin, inzibatı idâme eylemek, bunlara mümâsil binlerce vezâ-if arasında zebûn ve bîmecâl idi.

Malisörlerin¹³ isyânı vehâmet kesb etmişti. Dıraç müsâdemesi artık hakikati göstermiş, enzâr-ı dikkat ve ehemmiyeti hep Malisörlere atf ettirmişti. Bu fenalığa bir an evvel çâresâz olmak, isyânı bastırmak icab ediyordu.

Bâb-ı Alî "İşkodra ahvâlinin kesb-i ehemmiyet etmiş olduğu ve Kuvve-i İmdâdiye'nin tehiri dâî-i mehâzîr-i azîme olacağını" işâr (12 Eylül telgrafname) ve "taht-ı silâha davet olunan efrâdın bir an evvel celb ve cem'leri esbâbının istikmâli her neye mütevakıf ise teşebbüs edilmesini" memurîn-i mülkiyye'ye ihtar ediyordu.

18 Eylül'deki tebligat da bu merkezde idi. Ancak Karadağ'ın bir "vaziyet-i cenkcüyâne" almış olduğu da ilâve kılınarak "altmış-sekizinci alayın bir an evvel ikmâl-i mevcudiyeye sevki" lüzumu bildiriliyordu.

Anlaşıyor ki İstanbul'un ufk-ı rü'yeti pek mahduttu. Yalnız İşkodra'yı görebiliyordu: bitmez tükenmez ajans telgrafları, ecnebî gazetelerdeki uzun bendler, bir hareket-i umûmiyeyi imâ, hattâ ifşâ eden birçok makaleler ya nazar-ı itibâre alınmıyor, hepsi bir patırdıdan ibâret telâkki edilerek, pür vekâr-ü temkin, siyâsetle iştigâl yahud son tezâhürâta intizâr ediliyordu.

Keyfiyet-i içtima ilân edildi. Memurîn-i Mülkiyye seferberlik esnasındaki vazifelerini mübeyyin talimâta tevkifan muhtıralarına ilân-ı keyfiyet için bazı tedâbir kaydetmişlerdi. Bu tedâbir hiçbir yerde tatbik edilmedi. Ecnebîden mütercim bir kanununun herhalde Osmanlılar için de muvafık olacağı hakkındaki kanaat-i nazariyenin sakâmeti bir kere daha anlaşıldı. İdare memurları yine "ağa"lara müracaat mecburiyetinde kaldı.

Birçok hamiyet erbabı tesrî-i tecemmü' için faâlâne çalışıyorlardı. Evlerini, ailelerini terk ederek kur'aya çıkıyor, hükûmetin tebligatından haberdar olmayan veya haberdar değilmiş gibi davranan

liyordu) müracaat-ı vâkî'ye reddeder. Eğer ama birkaç gün sonra kasabadan avdet ederken yolda ağanın ikâmetgâhına karîb bir yerde on şaki-i müsellâh tarafından istikbâl edilir!

13. İtalya'nın ilân-ı harbi akabinde vukubulan içtimâda almış oldukları elbiseyi, matara, pabuç ve emsali eşyayı iade etmemiş olanların miktarı mühim bir yekûn teşkil ediyordu.

askerleri taht-ı silâha davet ediyorlardı. Lakin birçok fesadpîşeler de bu mesai-î hamiyetkârâneye muhalif bir cereyan tevlidine, efrâd-ı dâvete adem-i icâbete teşvik ile hükûmeti ızdıraba düşürmeye gayretten hâlî kalmıyorlardı.

Bu suretle hareketlerini muhîk göstermek üzere bazı esbâb da gösteriyorlardı: Hükûmet askerleri ancak şimâl Arnavutlarının... istihbaddan kurtulmak, "hürriyet-i hakiye" ye nail olmak arzû'y-ı hüddâpesendânesiyle kıyam eden cengâverleri tepelemek, binâberîn "zulm-i adûvvünü" idâme eylemek için taht-ı silâha alıyordu. Bu hâl an'anât-ı milliyeye muhalifti; hiçbir Arnavut, sebep olmaksızın vatan kardeşine silah isti'mâl edemezdi, rızâ-yı bâri'ye mugâyirdi. Bilâmucib Müslümanlar yekdigeri üzerine kurşun atamazlardı. Bundan başka memleketin muhafazası elzemdi. Burası muhtaç iken başka yere muavenet edilmemek pek tabiiydi, hattâ aksi hâl mâder-i vatana karşı nankörlük demektir; nihayet dâvet-i vakıa bir lüzum üzerine mebnî olsa da sanki bir netice verecek miydi? İtalya'nın ilân-ı harbi üzerine vuku bulan içtimâi müzâyaka-i mevcûdeyi teşdîd etmekten başka ne semere vermişti? Şu hâlde hükûmet beceriksizliği, dirâyetsizliği hasebiyle düştüğü müşkilâttan kolayca kurtulmak için seferberlik gibi hilelere müracaat etmişti. Arnavut bahadırları bu iğfâlâta kapılmamalıydı!...

Bu seylâbe-i semûm yalnız Aydonat'da meydân-ı cereyan bulamamıştı. Margiliç, Reşadiye, Filât kazaları -birçok erbâb-ı hamiyetin ciddî ve tâkatşiken mesaisine rağmen- te'sirât-ı müfsîdesinden kurtulamamıştı.

Memurîn-i idare bir taraftan efrâdı cem etmek, bir cihetden de bu tahripkâr propagandalara nihayet vermek ve âmillerini tenkil eylemek için cansiperâne çalışıyorlardı. Vaazlar, nasihatlar tevâli ediyor, fakat azîmete hâil olanlar yakalanamıyordu. Bu kıt'anın sükkânında ihtimâl öyle bir "kefâlet-i müteselsile" mukavelesi mün'akiddi ki herhangi biri hakkında mâlumât-ı sahiha almak, tâkiyat icrâ eylemek imkânsızdı.

İLK GÜNLER

Asâr-ı kadîmenin velveli-i hâtıratını uyandıran davul, bu mûsikar serseri, bir eylül sabahı bütün Çamlık'ı heyecana düşürmüştü. Rüesây-ı idârenin aşk-ı vatanla titreyen kalplerinden çıkan müessir hitâbeleri; dâsıtân-ı ecdâdı hatırlayarak galeyâna gelen bazı sâldîde vatanperverlerin vakur ve metîn nasihatleri, bir takım genç-

lerin atalarına imtisâl için gösterdikleri celâdet, gayret, fedâkârlık semere-âver olmağa başlamıştı: Önde -meselâ Filât'da- livâü'l-hamd-i İslâmı taşıyan bir imam, ondan sonra tehlil ve tekbir okuyan birçok molla ve nihayet bunları takib eden bir kalabalık vardı ki silâh altı emrine icâbet edenleri, ikmâl efrâdını teşyî ediyorlardı. Bu ûlvî, bu samedânî manzara her tarafta her gün tekrar ediyordu.

İşkodra'ya gidecek taburların noksanını ikmâl için hareket edilmekle beraber, dört Balkan hükûmetinin hilâl-i i'tilâ-meyyâl-i Osmaniyyeye karşı sâlibin galebesini temin için müttehiden ve müstemirren icrâ ettikleri tedârikât-ı harbiyye dolayısıyla gösterilen şu mukabele-i celâdetkerânenin başında imâmedârın vücudu, Çamlık'ın mücâhedâtında asla unutulmayacak bir levha idi.

Davulun aheng-i sâmia-nüvâzına kıyâmet-nümûn tarrakalar karışıyor, âvâze-i tehlil ü tekbîr arasında ilerleyen kafilenin miyâne-i heybetinden ansızın patlayan bir silâhı binlerce sesler takib ediyordu. En ziyâde silah isti'mâline hâhişkâr olan gençlerin serî ve mütevâli ateşlerine, şimdi bir ihtiyarın belki dedesinden kalma "kubur"unun tarraka-i dehşetengizi, belki silahşörlük saikasıyla tedârik ettiği şu "frenk icadı altıpatlar"ını karıştırmaması, o levha-i tarihîye başka heybet, başka ûlviyet veriyordu. Bunu muvafık bulmayanlar da vardı. Silâh seslerinin mûcib-i heyecan olacağından değil, fakat bir kurşunun şu zamanda "bin lira" kıymetinde olmasından idi ki itiraz ediyorlardı. Bugün arkadaşlarının fişenk müsrifliğiyle itham edenlerin bir hafta sonra, müfâreket ederken onların imtisâl eylemleri ne garâib-âmaz bir cilve-i şüûn idi:

Bu kavâfil-i teşyî' kasabasının kenarında dururdu, vedâlaşırlandı. Şurası itiraf olunmalıdır ki etrafa dehşet salarak kenâr-ı şehre kadar giden her kafileden akall, yetmiş, seksen kişinin ayrılıp gideceği zannediliyordu. Fakat daima aldanılıyordu! Bu hergünkü âmed-ü şûd durgun bir suyun cezr-ü meddi gibiydi. Her kafileyi aynı anâsır teşkil eder, ayrılıp gidenler bazı serpintilerden ibaret kalırdı. Mizâç-ı memlekete ve hafî ellerin çevirdikleri dolâb-ı fesâda âgâh olmayanlar hakikati göremiyor, bu zâhiri galeyana aldanıyorlardı.

Çamlık ahali, Çamlılar zannolunduğu kadar nâmerd ve bîhamiyyet değillerdi; muhabbet-i vataniyyelerini, fedakârlıklarını çok defa isbat etmişlerdi. Şimdi mâziye ve mâmafih yine hükûmete râcî bir tesâmüh ve bir gaflet idi ki, azîmeti tehir ettiriyor, gayret ve ha-

miyyet-i vataniyyenin fiilen ibrâzına hâil oluyordu. Dûr-endîş bir "Hayyam"ın dediği gibi "bu halk aklını gözünde taşır". Bir cürmün cezasız kalması şâyân-ı hayret bir mertebede cür'etlerini tezyîde sebep olur. Ufak bir ceza gözlerini yıldırırken, 313 seferinde silâhaltı emrine itaat etmeyerek evlerinde istirahat edenleri, neşve-i muzafferiyetle sermest olan hükûmet te'dib etmemiş, şimdi de icâbet etmeyenlere bir ceza tertib eylemeyeceği kanaatini hâsıl etmişti. Hafiyâne muhavereler bunu pekâlâ isbat ediyordu¹⁴.

İğfalâtın mûcib-i tehirât olduğu da o saf yüreklerin tevdiâtından anlaşılıyordu: Götürmeye memur olduğu koyunun miktarını bilmeyen bir zavallıdan şimdi ne mütâlaa işitiliyordu! Düşman askerlerinin, komitaların gireceği yerler çoktu, burası boştu, buraların da askere ihtiyacı vardı; hem de Yanya'ya gidip üç-beş hafta şehir dahilinde kalmaktan ne faide hâsıl olabilirdi? Halbuki mahsûl daha yerde idi!...

Onun için idi ki "on iki günde alaya ancak elli iki efrâd iltihâk" ettirilmişti (Yanya Redif fırkası kumandanlığının 18 Eylül telgrafnamesi).

Hakikat er-geç anlaşılacaktı. Lâkin gönül arzu ederdi ki millet, şîâr-ı hamâsetini hiçbir suretle şâibedâr etmesin. Nitekim öyle oldu. Eylülün yirmisinde umûmi seferberlik emri verilince "Balkan hükûmâtında meşhur seferberlik hasebiyle bizim taraftan da mukabil umumî bir seferberlik icrâsı vücûbu" ilân olunca Çamlık baştanbaşa coştı. Kasabalarda bir faaliyet-i mütemâdiye idi ki devam ediyordu. Bir köy hayatından pek az fark eden kaza merkezlerinde şimdi fevka'l-mû'tâd bir cevelân vardı. Omuz omuza dayanarak, atalardan birinin menâkıb-ı kahramanânesini terennüm eden bir türkü çağırarak, şimalden gelen bir kafiyeyle aynı şevk ü hevesle koşan cenubun bir kitlesi cevap veriyor, çarşılarda kalabalıktan geçilmiyordu. Bu yekdiğerini tanımayan, yahut muârefeleri olduğu halde çoktan görüşmeyen vatandaşlar,

- Bana ne?
- Vay, o nasıl söz, sen gitmeyecek misin?
- Neye gideyim? Geçen sefer biz gittik. Beşpınar'da Gribova'da

14. Çafa (Mustafa) emir geldi, Padişah asker topluyor.

düşmanla çarpıştık. Gâvurun topu tüfengi birçoklarımızı "pırasa" gibi kesti, biçti. Lâma (İslâm), Zane (Murtaza), Malev (İsmail) hep köyde zevk ediyorlardı. Biz onlara "bedel" gitmiştik. Biz ezildik, onlar rahatda. Bu sefer de ben gitmeyivereyim ne olur!

Cami avlularında, hanlarda icrâ-yı müzâkere ederek yevmî hareketlerini aralarında kararlaştırıyorlardı. Sonra bu karar şüyû bulur, duyulur ve davul alessabah gümbürdemeğe başlardı. Artık taburların mecmuû oldukça bir miktara bâliğ olmuştu, mûinsiz tümen tümen Yanya'ya gidiyorlardı.

Şâyân-ı dikkatti ki, bu faaliyet-i mütemâdiye yalnız bir unsurda, unsûr-ı İslâm'da tezâhüd ediyor, gayrimüslimler -daha doğrusu Rumlar- bu şerefi ihrazdan tebaîd ediyorlardı. Gün geçtikçe her kasabadan birkaç kişinin gaybûbeti haber alınıyordu. Bu iğtirâb-ı tedricî birkaç gün zarfında kaza merkezlerinde ancak nâkabil-i ictinâb bir zarûret karşısında bulunanların kalmalarını intac edecek dereceye vardı. Köylerde kazâlar beynindeki muvasalat münkati olmuştu: ne gelen vardı, ne giden.

Vakıa kazâ merkezlerine civar olup, itaatten başka çâre-i necât göremeyen kurradan gelip gidenler oluyordu, lâkin mahdudtu. Bu köylerden bazı kur'a neferleriyle redif efrâdı da icâbet etmişlerdi. Fakat silâhını alanın kaçtığı, köyünde ihtifâ veyahut komitacılar iltihak ettiği peyderpey haber alınıyordu. İstihbarât-ı vâkî resmî olmadığı için bittabi takibat icrâ kılınmıyorsa da memurîn-i mülkiyye hâl ü keyfiyeti rüsesâ-yı ruhâniyeye, mecâlis azâsına izah etmekten geri durmuyorlardı. Mâmafih hepsine aldıkları cevaplar yek-meâl idi: Köylüler korku sebebiyle kasabalara gelemiyorlardı. Askerlikten firar edenler var ise iyi etmiyorlardı, nasihat edilse iyi olacaktı!...

Bununla beraber hiç kimse aldanmamıştı: Rumlarda mahiyeti meçhûl olmakla beraber kat'î bir programın vücuduna umûmen imân edilmiş ve ahvâl bu itikâdı te'yid eylemişti.

Müstakil Yanya Fırkası Kumandnlığının bu noktadaki basiret ve ihtiyâtı elhak ciddî bir takdir görüyordu¹⁵. Daha eylül ibtidâların-

15. Fırkanun kumandanı Yanyalı Esat Paşa (Bülkat) idi. Paşa (1862-1952) Vekip Paşa'nın (Kaçi) ağabeyidir. Diğer küçük kardeşi Mehmet Nakiyeddin de Bankacı Kâsım Taşkent'in babasıydı (Paşa için bk. Hamdi Ertuna, *Yanya Savunması ve Esat Paşa*, Ankara, 1984, 108 s.)

da idi ki, mezkûr kumandanlık seferberlik vukuunda Yanya'da tecemmü' edecek kıtaat-ı askeriye karargâhında bir dâhili ihtilâl ve isyan teşkilâtına karşı şimdiden âsâyîşin tahriri esbâbına çalışılmak üzere, gerek Yanya şehrinde ve gerek mülhâkatta Yunanistan'la yahut Devlet-i Aliyyemiz aleyhinde müteşekkil komitelere mansûbiyeti me'mûl olan kesânla, hükûmet aleyhine ihtilâle cür'et edebilecek eşhâsın" tahkik-i vesâiline" teşebbüs etmişti ki, buna dair olan tâmim rüesâ'y-ı idâreyi bir kat daha iltizâm-ı basirete mecbûr eylemişti. Demekdi ki, şuhûr, kasabât ve kurrâda kâdını kararlaştırdıkları kânun-ı fesâdı, Rumlar, tâ kalpgâhımıza kadar sokmayı düşünüyordlardı. Ordu-yu Osmânî'nin birden mahvını intâc edebilecek şu tedbir, ağleb-i ihtimâl gayr-ı müsemmer kaldı. Ordu, tarih-i meşrutiyete kadar muhafazâ-i bekâret eden, bağrında yalnız ve yalnız sâdik olanlarını taşıyan ordu nefsiyle uğraşmadı; ancak düşmanla, sadece düşmanla çarpıştı. Fakat birçok kuvvetlerini de arkaya çevirdi, âdâ-yu dâhiliyeye musallat etti.

İKİ FETHA-İ İSYAN

Tebâiyyet-i Osmâniyeyi hâiz Rumlarda fikr ü iktidâr-ı isyan yokdu. Gerçi üçra köşelere kadar tâmim edilmiş olan mekteplerin zîr sınıfında muâllimler -şüyû bulmak tehlikesinden külliye mâsun- Türklerin mezâlimini, Osmanlıların tazyikâtını seneler ve senelerce takrir ederek "Hür Yunanistan"ın mefâhirini izâh eyleyerek "Epir" kıtasının, hakk-ı sarihine rağmen hâlâ, "vahşi Türk"lere "esir" olan bu şimâli Yunanistan'ın (?) tahlîs-i nefse liyâkatini zihinlere ilkâ eylemişti. Bir arzu-yu kıyâm uyandırmışlardı. Lâkin o iktidar maddeten ve tamamen pezirâ-yı vücûd olamıyordu. Tek tük bazı vaka'lar oluyor, esasen bir cürm-i âdi sebebiyle firâr etmiş olan bazı hezelenin teşkil ettikleri kalîliül efrâd çeteler tarafından birtakım cinâyetler ikâ ediliyordu. Fakat vâsi mikyasda ihtilâle cür'et olunamıyordu. Çünkü isyanın yegâne vâsıtası olan silah noksandı.

Türk aleyhdarlığını tâlim eden neşâidle büyütülen gençler sinn-i kemâle varınca, çokluk Yunanistan'a gidiyorlardı. Başlıca maksadı, mefkûresi "Epir" kıt'asının Türkler elinden tahlisiyle Berlin Kongresinde kuvvet (ve)ya siyasetle akîm bırakılan bir mülâhazasını saha-i hakikate isâlden ibaret olan "Etniki Eteryâ" tuzağına düşen bu "Perestişkârân-ı Hürriyet"e lütûflar, ihsanlarla isyan dersleri

veriyor, bittabi az-çok bir zaman sonra onları memleketlerine gönderiyordu.

Mâhazâ bu tarz-ı hareket tabîî idi. Köyleri baştanbaşa teslîh etmek, Türkiye'ye dâhilî bir ordu-yu muhasım hazırlamak -bu suretle- uzun senelere mütevakkıftı. Halbuki âyine-i devrân ne sûret gösterir, bilinemezdi.

Başka yoldan gitmeliydi, sür'atle neticeye isâl edecek vesait bulmalıydı. Osmanlı hükûmeti bu vasıtaları elleriyle hazırladı. Felâkete kendi hizmet etti:

Preveze'den Serandoz'a kadar (?) milden ibaret sahili -Parga, Aprıçe, Morto, Vola, Gumince, Sayada, Kataytoz limanları müteselsilini- bütün sahili muhafızsız ve boş bıraktı. Bu serbest saha-i fâsihe dahilinde Yunan kayıkları müteamadiyen işledi. Korfu'dan yükledikleri Gra tüfeklerini ve sandık sandık cephaneyi beri tarafa aylarca taşımışlardı. Askerini Manliher'le teslim eden Yunanistan -mikdâr-ı kâfisini redif ve mustahfızlar için ayırdıktan sonra- ikinci ve Türkiye için pek tehlikeli bir ordu hazırlamak üzere Gra tüfeklerini, Eteryâ malı olan eslihayâ bi'l-ilâve Memâlik-i Osmaniye'ye göndermişti.

Bu esliha meccânen veriliyordu. Yunanistan için esasen bir muhabbet besleyenler aldıkları her silaha mukabil onar yahut onbeşer gurus vermeğe mecbur tutuluyorlardı. Şu kadar ki eslihanın ehline i'tâ ve bedelât-ı mukarrerinin tamamen istifâsı matlûb idi. Yunanistan bu hususta müşkilâta uğramadı: Birtakım Rum gençleri¹⁶ şu hizmeti -maddeten faide-mend olacaklarını düşünerek- ifâ ediyorlardı¹⁷. Vapur; Kataytoz, İskoviçe, Palanarya, İspielançe ve mevâkî-i sâirede eslinha idhâlâtına -tâbir-i resmîyeyle- esliha kaçakçılığına germî-i tamm verilmişti. Mustafa Suphi Bey¹⁸, *Tanin* gazetesinin bu nafizü'n-nazar Paris muhabiri, pederinin Yanya'da vali bulunduğu 325 senesinde bu kaçakçılık hakkında nazar-ı dikkati ciddi surette celb edecek bazı mektuplar yazmış, muciz bir ta-

16. Filât'da Sayada karyeli "Galifor Çonga" nam genç ajan olmuştu.

17. Filât-Delvine hududundaki dalyanı iltizam eden "Yorgi Lezd" nâmındaki bir Rumun ise şui-isti'mâl karıştırarak her silâhı altmış-yetmiş guruşa mukabil sattığı Yunanistan'ca haber alınmış, merkur Korfu'da derbest ve haps edilmişti.

18) Karadenizde Kayıklar Kâhyası Yahya tarafından öldürülen Mustafa Suphi (4 Ağustos 1882-28 Ocak 1921) Paris'teki tahsili esnasında *Tanin* muhabiriydi (Babası ve kendisi hakkında bilinenlere ilâveten bk: Ali Birinci, "Mustafa Suphi Hakkında Yeni Bilgiler ve Belgeler", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 7, Kasım 1989, s.36-38).

lâkatle vatanın felâketine ağlamıştı. İdare memurları da hasbe'l-vazife meseleyi kerrâren teşrih etmişler; te'min-i inzibat için verecek tecrübelerine istinâden hissettikleri lüzum ve ihtiyâcı re'sen izah eyleyerek sahilin boş kalmasından tevlihd edecek mehzâfîri, siyasiye ve iktisâdiyeyi aynen göstererek derde devâsâz olmağa gayret eylemişlerdi.

Ez'ancümle emniyeti muhafaza, bütün vilâyeti şekâvetten vikâye için Çamlık'ın sâhil-i şimâlinde Kalayıç, Pağana, İskoviçe ve cenuba doğru gidildikçe diğer bazı mevkilerinde birer jandarma karakolu tesis ve ihdâsıyla beraber iki-üç motorbotun celbi lüzûmu merâcî-i âidesine defaatle yazılmıştı. Jandarma karakolları için hükûmet cevap veriyor, "mevakî-i mezbûre sene-i hâliye kadrosuna idhâl edilemediğinden mevcûd-u hâzırda iktifâ zârurî" bulunduğu bildiriliyordu. Buna mukabil dermeyan edilmiş itirâzâta ise, kendi kendini aldatmak kabilinden "filân ve filân mevkiler arasında devriye gezdirerek hıfz-ı âsâyîşe itina kılınması arasında ve cevabını serd ediyordu. Halbuki gösterilen mevâki yekdiğerinden saatlerce uzak mesafede kâin ve sa'bû'lm-mürûr arızalarla tefrik edilmişti. Oralardaki karakol efradının mecmûu ise beşi asla tecâvüz edemiyordu. Uhdelerine tahmil edilen adliye mübaşirliği vazifesinden baş alamayan¹⁹ jandarmaların devriye suretiyle gezdirilmesi kabil olamayacağı âşikâr ve tabur yahut alay kumandanlığınca müsellemler iken yine, "devriye gezdirerek hıfz-ı âsâyîşe itina" olunması suretinde vesâya ifâsı, evrâk-ı muhavveleye nasıl olursa olsun bir cevap vermek, netice itibariyle, nefsi aldatmak değil miydi? Vakıa kadroda gösterilen karakolların yerlerini ve miktarlarını bir İngiliz mütefennin, Jandarma tensikatına memur Nicole Bey tayin etmişti. Fakat unutulmamalıydı ki fennin anâsır-ı husûlünde tecrübenin de büyük bir hissesi vardır. Nicole Bey, vaziyet-i araziye göre fennin gösterdiği nukât-ı hakimeyi karakol ittihazına elverişli bulabilirdi, fakat hududun nereden geçeceğini, nerede pusu kuracağını birçok hâdisat, birçok tecârûble anlamış olan eskilere de bir nebze hürmet lâzımdı. Nicole Bey'in fennince öyle karakollar- eski zabtiyelerin dedikleri gibi taburlar- bozulmuş ve öyle yerlerde yapılmıştı ki yolcuların köylülerin, kiracıların bu sebepten hergün şikâyetine mâruz kalan memurin-i mülkiye bu fenne hayrân oluyorlardı?

19. O dereceye varılmıştı ki Jandarma yalnız celpname tebligatıyla mevzuftur, zan edilebilirdi. Jandarma zabitlerinin bu halden şikâyeti mutazammın tahriratlar, takrirleri mühim bir dosya teşkil eder.

Motorbot meselesi banse şayan görülemiyordu. Bu sebeplerden dolayıdır ki "fetha-i isyan" daima küşâde idi. Berekân-i ihtilâlin iki "krater"i vardı; biri Sayada iskelesinden ibtidâr ve Delvine ovasının tâ müntehâsına kadar imtidâd ederdi; diğeri Margiliç'deki Fenar nahiyesinin işgâl ettiği sahilden ibaretti. Her iki taraf da Korfu adasının birer-ikişer saat mesafede idi. Memleket dahilinde i'kâ-i cürüm edenler buradan firar ederler, Vatan-ı Osmaniyeyi dûcâr-ı mûsibet etmek isteyenler buralardan girerlerdi. Bütün Çamlık'ın - mâzi bertaraf- âhiren başına dertler açan, yolları sedd, telgraf hatlarını tahrib eden "Sotirlulu" namındaki şakî Delvine-Filât hududu üzerindeki (Fitolâ) mevkiinden geçmişti²⁰.

Yunan, mevzuu-bahs olan iki mevkii' uzun bir tetkik neticesinde intibah etmişti: Evvelâ o civar köyleri umûmiyetle Hıristiyan idiler. Hep bir fikra, bir emele hizmet eden, Osmanlılığı istememek noktasında birleşen Hıristiyanlar Mora dağlarının denî barbarlarına cân ü dilden rehberlik ederlerdi. Hususiyle Hıristiyan köyleri, vaziyet-i coğrafyaca, bu fethalardan girecek eşkiyâyı, hükûmet-i mahallînin asla haberi olmaksızın kabul edebilecek yerlerde kâin bulunuyorlardı. Sonra Margiliç'in iç taraflarıyla Yanya'nın cenubunu teşkil eden (Lâke) köyelerine; Koniçe, Pogun, Ergiri, Delvine ve mülhakatlarına hep (İspilânçe, Kasteruşka, Estil) cihetlerinden gidilebiliyordu. Buralara Meçuh ve Loros cihetlerine de silâh idhâl edilebilirdi. Lâkin o sühûlet-i nakl ü idhâl yoktu. Hudut bölükleri mehmâemken ifâ-yı tarassudat edebiliyorlardı. (Comrinik) taraflarında vâki bazı ufak-tefek müsâdemat Yunan hükûmetine hakiki tarîk-i mefsedetin başka cihette taharrisi lüzumunu göstermiş ve îmâyı keşfiyeyle, lâkâydî-i mücrimânesiyle Hükûmet-i Osmaniye Yunanistan'ın serbestî-i harekâtına hâdim olmuştu.

El-hâsıl Osmanlı Rumları umûmen ihtilâl edebilecek hâlde değildiler. Ancak "Megalo İdea"nın zehir-feşân fabrikaları olan mekteplerde tahsil etmiş bulunan gençlerdi ki tuğyan ateşini körüklüyorlardı (Muhtelif müsademelerde hayyen veya meyyiten yakalanan Rumlar hemen umumiyetle genç idiler). Bunların da elinde vâsıta-i isyan yoktu. Fakat Yunanistan kendilerine onu da

20. Merhum 17 Teşrîn-i evvel 912 tarihiyle Filât eşrafına yazdığı küstah bir varakada beşyüz kişi ile "Fitolâ" mevkiinden beriye geçtiğini bildiriyordu. 15 Teşrîn-i sâni 328'de jandarmalar Yunan komitecileriyle "Estil" denilen ve yine o civarda bulunan bir mevkide müsademe etmişlerdi (Sayada nahiyesi müdüriyetinin telgrafnâmesi); iki gün sonra takriben ikiyüz komitacı "Vapur" iskelesinde karaya çıkmışlardı. (Konispol'daki mustahfız müfrezesi kumandanlığınının 18 Teşrîn-i sâni telgrafnâmesi)

verdi. O gayet vâsi iki menfezden sokarak verdi. Harbi ilân ettiğini müteakib de esasen cür'etsiz ve tabansız olan "teb'a-i sâdika-i şâhane!"yi cesaretlendirmek ve müştereken harbe icbâr eylemek vazifeleriyle mükellef tuttuğu komitacıları (Bunların kısm-ı âzâmı Giritli idi) oradan idhâl etmişti.

Bu yerler iki fetha-i isyan idi.

SEFERBERLİK SAFÂHATI

Hükûmet hep şimâle mi atf-ı ehemmiyet etmiş, münhasıran İşkodra'yı mı hedef ittihaz eylemişti? Bir taraftan Altmışsekizinci Alayın İşkodra'ya azimeti icab ettiği cihetle ikmâl efrâdının serian celb ü sevkini emr ettiği hâlde, bir taraftan da niçin yirmibeş kurrasını, -sanki herşey hâlet-i tabiiyesinde câri imiş gibi- terhis ediyordu? Hükûmetin sana-i rü'yeti niçin bu derece dar idi? Evrak-ı havadisle az-çok alâkadar olanlar, bâhusus Yunanistan'ın tedârikâtından az-çok haber alabilenler bu muammâları halledemiyorlardı. Fakat bedbinliğe ne sebep vardı? Ne hakla tefelsûf ediliyordu? O kadar mu'dil ve o kadar müşkil olan Bâb-ı Âlî siyâsetini tedvîr eden dehhât-ı asrı muaheze had-nîşinaslık, hâtta küstahlık değil miydi? Mukadderât-ı milleti eydî-i iktidarına alan "Büyük Kabine"nin işi iyi bir neticeye rabt edeceğine itminân hâsil etmeliydi²¹. Kurra efrâdının terhisine mukabil bir kısım rediflerin silâh altına dâveti elbette bir hikmete müsteniddi!...

Vekâyî bu muaheze ve istihfafları haklı gösterdi. İki gün evvel (18 Eylül) münhasıran İşkodra ahvâliyle²² iştigâl eden hükûmet şimdi (20 Eylül) umûmi seferberlik emrini veriyordu: "Devletin Rumelinde bekâ-yı mevcûdiyetine taâllûk eden bir harb" karşısında bulunduğumuz artık tezâhür etmişti. Fakat, heyhât!.. Zaman hayli-den hayli geçmişti.

Hükümetin, Balkan devletlerince hazırlanan hücum-ı müştereki vaktinde idrak etmemiş olduğu şundan da istidlâl olunabilirdi ki Mustahfız taburlarının dahi silâh altına davetine ancak 24 Eylül'de emir verebilmişti. Ancak o zaman idi ki "vatanın büyük bir muharebe ve tehlike karşısında bulunduğu anlaşıldığından" bahs ediyordu.

21. 22 Temmuz 1912'de kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi 29 Ekim'de yerine Kâmil Paşa Hükümetine bırakmıştır.

22. 18 Eylül 1328'in milâdi karşılığı 1 Ekim 1912'dir.

Mustahfız teşkilâtı şâyan-ı ibretti. Sunûf-ı Askeriye tefrik ve her birine filân seneden filân seneye kadar efrad tevzî ve bunların haricinde kalanlar mustahfız itibar edilmişti. Bu projeye göre teşkilâtın ikmâli için -ilkbahar evâhirinde- üçer, beşer zabitten mürekkep heyetler mülhâkatı devr ve seyahatle defterler tanzim ediyorlardı: Osmanlılar "Millet-i müsellâha" haline getirilecekti. O zaman "yedi düvele" meydan okuyacaklardı...

Bizim için bu teşkilâtın pek musib olduğu iddia ediliyordu. Çünkü medenî Avrupalılar Osmanlıyı, aile-i düveliye meyanına kabul etmek şöyle dursun, Avrupa kıtasında bir cism-i ecnebî gibi telakkî etmişler ve Asya'ya teb'ide karar vermişlerdi!

Fakat; bilinemez neden, sâlif-üz zikr heyetler yoklama ve teşkilâtlarını ikmâl etmeden, alelacele Yanya'ya avdet eylemişlerdi.

Mustahfız efrâdının taht-ı silâha davetine dair olan emrin vürûdunda redif zâbitanı şaşakalmışlardı. Kimlerin mustahfız efradı olduklarına, Mustahfız tabur veya bölüklerinin zabitânı kimlerden ibaret bulunduğu dair ellerinde bir kayıt bir vesika yoktu. Çünkü bu sınıf hakkında icrâ-yı tahkikat ve ifâ-yı teşkilât eden heyetler buna dair ne kadar evrak ve cedâvil var ise hep beraberlerinde götürmüşler, redif taburlarına birer nüshasını vermemişlerdi. Silâcîlü't-tasdik fırkaya gönderilmiş olan mustahfız zâbitan-ı müntehibesi pusulaları hakkında bir cevap alınamamıştı. Sonra istihbar edilmişti ki "Mahmut Şevket Paşa Projesi" ünvanını alan o tertibat -salim ber esase müstenid olmamak bahanesiyle- terk edilmiş.. buna müteferrî evrak ve cedâvil üzerine battal damgası çekilerek ambarlara atılmıştı. Onun için mustahfızların teslimi emri gelince redif dairelerinde esefle memzûç bir hayret hüküm-fermâ olmağa başlamıştı. Nefir-i âmm suretiyle davet ve cem' edilmiş efrâd ise bütün bütün şaşırılmıştı. İçtimâgâhları olan câmi avlularında, hanlarda küme küme toplanarak hangi sınıfa mensup olduklarını, hangi taburun kaçınıcı bölüğü efrâdından bulduklarını soruşturuyorlar ve noksân-î teşkilâtı, bir kısmı askerden kurtulmanın çaresi gibi addediyorlardı. İtiraf etmeli ki bütün bu ahvâl fecî bir komedyaya idi.

Mustahfızlara verilecek eslihanın emr-i tevzii de bir mesele teşkil etti. Evvelâ Martini tüfeği verileceğinden ve bu tüfekler de Yanya'da bulunduğu efrâd-ı mustahfızın mezkûr vilâyete gitmesi emr edildi. Sonra mustahfız efrâdı için lüzum görülen eslihanın aldırılması hakkında kaza kaymakamlarına ifâ-yı tebligat

olundu. Bu mütebâyin emirlerin hiçbiri tamamen ve lâıykıyla infâz edilemedi. Yanya'dan kabile kabile getirilmiş eslihanın bir kısmı mustahfızlara verildi; bir kısmını da âceze gürühuyla "gönüllü" denilen başıbozuklar aldı. Fakat bir hâlde ki debboylarda bir "silah yağması" vardı denilebilirdi.

Çamlık ahalisinde nâ-kabil-i tarif bir silâh muhabbeti vardı. Silâh taşımağı herkes şeref addeder, namusunu silâhına bağlar, silah için bu halk pek aç gözlüdür. İşte bu sevaikledir ki Yanya'dan getirilen silâhlar âdeta yağma olundu. Hanelerinde mükemmel bir manliher, kıymetli bir otomatik silah bulunanlar bile hükûmetin martinerine göz diktiler, aldılar.

Bu suretle bir de gönüllü taburları teşkil etti.

Lâkin yalnız ismen mevcut taburlardı. Bunları teşkil eden efrad, silâh almak üzere kendilerini kayd ettirmişlerden ibaretti. Silâhlarını aldıktan sonra hep köyelerine kaçmışlardı. Mâmafih hakları da vardı. Çünkü esasen fakir idiler, kaza merkezinde kalsalardı hem beş-on kaptan ibaret mahsulleri tarlada çürüyerek aileleri perişan olacaktı, hem de kendileri sefalet düşeceklerdi. Hîn-i hâcette gelmek üzere şimdilik evlerine gidiyorlardı. Hem nasıl? Semaya doğru parlayan uzun bir namlı ile vücudâ ziynet veren iki sıra fişengin bahş ettiği gurur ile türkû çağırarak!..

Gönüllüleri de bir intizama sokmak, ayrıca bir kuvvet vücudâ getirmek lâzımdı. Onun için teşkilât-ı sâlifeyi bertaraf etmek muktezî ve iki-üç kuruş yevmiye i'tâsı kâfi idi. Alelâde çalışarak o kadar parayı kazanmaktan ekseriya üşenen köylü, ecdâdının mirâs-ı hamâsetini kavrayarak harp etmek suretiyle elde etmeye pek ziyâde hâhişkâr idi. Üç kuruşla hem kendi geçinir, hem ailesini geçindirirdi.

Bu hâlet-i rûhiye mâlum olduğu için icâbına hemen tevessül edildi. Gönüllüler o nâm ile mustahfız taburlarına kayd olundu. Mustahfız taburlarının efradı teksir edildiği gibi, dahil-i memlekette her an harekete müheyyâ bir kuvvete mazhar oldu. Bu suretle millet-i İslâmiye, millet-i müsellahâya inkılâb etti.

Mâhaza bu tedbir Çamlık'ın her tarafında tatbik olunamadı. Bunda en ziyade muvaffak olan Reşadiye ve Margiliç kazaları idi. Aydonat'la Filât dahi tatbika teşebbüs etmişlerdi. Rehgüzâr-ı teşebbüslerinde yekdiğerlerini velî eden mânialar zuhur etti.

Bu kadar teşkilâtın sonra Yanya Kolordusunun mühim bir kuvvet cem'etmiş olduğuna mantıken şüphe edilemezdi. Çamlık muhafaza-i vatan için nasıl bir heyecân-ı vatanperverâne ibrâz etmiş ise vilâyetin mülhâkât-ı sairesi de öylece hududa şitâb etmiş idi. Binaanaleyh düşmanın târumar edilmesi muhakkaktı.

Çamlık'da böyle düşünülüyordu. Hakikat-i hâl ise o merkezde değildi. Yanya belediye reisinden, Çamlık rüesâ-yı belediyesine ve Yanya müftülüğünden ulemâya çekilen telgraflar bunun delîl-i bahiriydi²³.

Bir lisân-ı sûzişkârın işâr-ı feryhâd ettiği bu telgraflar Yanya'nın sabaha akşama ilâh-i harbi melhuz olan düşman karşısında pek kuvvetsiz kaldığı ve merkez-i vilâyetin ne takat-fersâ bir ızdırâb içinde kıvrandığını bütün üryanlığıyla gösteriyordu. Tehlikenin azîmetini, hâl ü mevkiin vehametini mevkî-i müstahkem ve kolordu kumandanlıklarına yazılan iki tamim artık rânâ surette isbat etti. Birincisinde vehamet-i ahvâl bir lisân-ı vecîz ve sûziş-meâl ile beyan ettikten sonra: "Erkek olan gelsin ve karı olan kalsın vesselâm" denilerek vicdanlarda bir zelzele koparılıyordu. İkincisinde ise şemsîr-i belâgatın te'sîr-i füsünkârına müracaat edilmiş idi. Margiliç'de olduğu gibi "erkekler hep gelsün, karılar evde otursun" suretinde telakki edilmiş ve bittabi hayretle karşılanan ilk telgrafın yağdırdığı tehdit ve serzenişlere mukabil yalnız takdîr-i âlâm eden

23. Tedârikât-ı seriâsına nazaran Yunan'ın her an tecâvüzâtı muhtemeldir. Muharebe-i zâile de Anadolu'dan dahi birçok asker geldiği halde devletin bu defa dört düşman devletle muharip olacağına nazaran Anadolu'dan asker gelmesi biz'zarure zamana mütevakkıf ve avn-i hakla düşmana karşı arz-ı sine-i celâdet etme vazife-i dîniyyesi şimdilik vilâyetimiz mücâhidinine münhasır kalmıştır. Zamanede ilk hududa koşanlar muharebeyi kazanmakta olup vilâyetçe muhtâc-ı muhafaza cihetlerde kumandanlıkça nazar-ı dikkate alındığına şâyan-ı mülâhaza şu nukât-ı muharebe'ye göre diğer mahâllerde olduğu gibi ulemâ, meşâyih ve eşraf tarafına telkinat ve nesayih-i tâzime ifâsıyla silâha davet olunan efradın ne nesayih-i tâzime ifâsıyla silâha davet olunan efradın ne kadar sür'atle mümkün ise müretteb olan kıt'alarına ilühak etmeleri vesâil-i dîniyesinin istikmâli...

Belediye Reisi Yahya

Umum nâmına Yanya Müftüsü Fuad

Diğer

Karadağ ilân-ı harb etti. Yunanistan'ın dahi bugüne yarına etmesi muhakkaktır. Lorus, Preveze sair mevâki-i hududiye askerden hâlidir. Yunan hükümeti Narde'de ve sair mevkiilerde külliyetli asker topladı. Gittikçe de tezyîd ediyor. Bu dakikada mukaddes vatanımız ve nâmus-ı İslâm muhâtara-ı âzimededir. Allah, Resûl aşkına ne yapılmak lâzım ise bilâtehîr, müttefiken, müttahiden redif ve ihtiyat ve sair efrâd-ı mürettebenin toplattırılarak düşmanın tasallûtundan vatanın muhafazası'çün tahrik etdirilmesini rica ederiz. İki güne kadar buraya külliyetli kuvvet yetiştirilmezse tehlike âzimedir. Artım hamiyetinize, İslâmiyetinize havâle ederiz.

Belediye Reisi Yahya

Müftü Fuad

ikinci bergüzâr belâgatın hakikî semereler verdiğini ilâve ve adını buraya aynen derc etmek münasiptir:

"Onüç gündən beri umumî seferberlik ilân edildiği hâlde Yirmiüçüncü müstakil Yanya Nizamiye Fırkasına muktezî efrâd-ı ikmâliye gelmediği gibi Yanya Redif Fırkası taburları mevcudu da üçyüzü tecâvüz edemedi. Buna mukabil vatan-ı Osmaniye'nin en hücrâ köşelerinde, hubb-ü vatanla taraf, taraf gönüllü kayd edilmekte ve buldukları mevâkiide hayatlarının son katresine kadar müdafaa edeceklerini müşîr telgraflar alınmaktadır.

Halbuki hepimizin memleketi ayrı ayrı olmayıp Osmanlı sancağı altında bulunan bir mukaddes toprak bilcümle Osmanlıların vatanıdır. Hükûmet-i Osmaniye evvel-be-evvel vatanın müdafaasını orduya emr etmiştir. Eğer ordu ahalinin kanunen asker olmayan kısmından istifade etmek isterse bunların vatanperliklerini takdiren kendilerine silâh verir. Mâate'essüf siz Yanya vilâyeti ahalişi onüç gündən beri tayin edildiğiniz kıt'alara iletihak etmeyerek, bazıları da hiç meydana çıkmadınız. İbretengiz: Bugün Anadolu'nun hiçbir yeri düşmanlarımızın taarruzuna mâruz kalmadığı halde yüzbinlerce Anadolu kardeşleriniz hanelerini, terk etmiş oldukları yetim, masum yavrularını Allah'ın birliğine emanet ederek muavenet etmek için vüs'atlerinin yettiği bir sür'at-i hârikulade ile sizleri kurtarmağa, düşmanlarımızı kahr ü tedmîr ile Osmanlılığın te'min-i şân ü âlâsına geldiler. Sizler ise merkez-i vilâyet olan Yanya'ya gelmekte oldukça geciktiniz. Düşmanlarımızın bugün yarın ilân-ı harp etmeleri muhakkak gibidir. Ben vazife-i askeriyemi, kıtalarım iltihak eden kahraman asker evlâtlarımla, hatta bir nefer bile olsa icraya koşacağım. Fakat düşününüz ki ahlâf ü ecdâdımız, Hat-teâlâ vatanımızın bir felâketi halinde sizleri ebediyen lânetli yad edecek ve üçyüz seneden beri dâsitan olan Osmanlıların şân ü celâdetine, izâlesi gayr-ı kabil bir leke getirecektir. Satvet ve celâdetiyle bütün kainatın mazhar-ı takdir ve tahsini olan vilâyet ahalişi sizlere son defa olmak üzere diyor ki "işbu beyannâmenin tebliği anından itibaren nihayet yirmidört saat zarfında tayin edildiğiniz kıtaata iltihak ediniz. Köylerinizde dağınık buldukça her vakif zaaf ve felâket muhakkaktır. Son nedâmet faide vermez. İşte son vakitte sözüm: Seriân hudut boyuna koşunuz. Allah mûnimizdir"

3 Teşrin-i evvel 328 Esad

Yanya, Yunanistan'ın matmah-ı nazarı olan Yanya, neden bu kadar biçare, neden o kadar muzdaripti? Burası lâyıkiyle ve hakkıy-

la bilinemiyordu. Şurası var ki devletin dost düşman ve hususiyle Bulgaristan gibi askeri mükemmel esliha ve techizatı mükemmel, bütün vesaiti mükemmel olan bir âdû-yı bîâmân karşısında bulunduğu binâberin kuvve-i külliyesini Bulgar hududuna dökmeğe mecbur olduğu düşünülerek Yanya'nın kuvvetsizliği esebabı bir dereceye kadar keşf ediliyordu. Bu mülâhazata başka türlü mütalâalar ilâve edenler de vardı. Yunanistan'ın Yanya'ya iddia-yı mâlikiyetine mukabil bu şirin memleketin Arnavud toprağı eczâsından olduğunu söyleyen ve memurîn-i idarenin ahvâl ve lisan-ı mahâllîye vukûfları hakkında "meşrutiyet-i hakikiye" taraftarlarının ibrâmiye kesb-i takviyet eden nazariyenin cümle-i tatbikatından olarak Yanya'ya bir Arnavud vali gönderen Hükümet-i Osmaniye Yunanistan'ın cerh-i iddiası için hududu, sırf vilâyet mahsulü olan askerle müdafaaya karar vermişti. Masarya'lı Hasan Paşa tarafından dermeyân olunan bu teklif Bâb-ı Âlî'ce tasvib edilmişti.

Bu mütalâalar da bir şemme-i hakikat vücuduna ihtimâl veremiyenler de çoktu. Bunlar Yanya'nın kuvvetsizliğini ahvâl-i içtimaiyemizde arayarak Esad Paşa ordusunun seferberlikteki noksan ve betâetimiz sebebiyle mertebe-i matlubiyeye vâsıl olamadığını iddia ediyorlar ve galiba pek doğru söylüyorlardı. Zira bizde seferberliğin ancak iki ayda ikmâl edilebildiği bir hakikat-i bedihî idi.

HARB İÇİNDE

25 Eylül'de Karadağ'ın ilân-ı harbi Çamlık'ta ancak bir te'sir-i cüz'i hâsıl etti. Fakat sırasıyla Bulgaristan, Sırbistan ve nihayet Yunanistan ilân-ı harb edince işin ehemmiyeti anlaşıldı. Ne kadar kuvvetimiz olursa olsun dört devletle birden harbe girişmenin vehâmeti takdir olundu. Onun için Çamlık mülhâkatı müteakiben teşçînameleler yazıyor, yekdiğerini vatanın tecâvüzât-ı âdûdan siyâneti emrinde i'sar-hûna dâvet ediyorlardı. Çünkü düvel-i muhasama Rumeli'nin aksâm-ı sairesine müheyyâ-yı tecâvüs oldukları gibi Yunan da vilâyetlerimizin serhaddinde binlerce asker tahşid etmek suretiyle yalnız vilâyeti değil, devletin mevcudiyetini tehdit ediyordu. Ve madem ki bu muhasebe-i den'î Frenklerin itirafgerdeleri olduğu vechile, bir ehl-i sâlip idi, avn-i bâri ve imdâd-ı ruhâniyet-i peygamber ile düşmanların haddi bildirilecekti.

Harbin eyyâm-ı evvelini bu hüsn-i zan te'yid ediyordu. Gazete muhabirlerinin muzafferiyet telgraflarıyla Osmanlı ajansının galibiyet haberleri ammeye inbisat-bahş olunuyordu. En ziyade tetkik ve

takib edilen safahât-ı harb Bulgaristan'a ait olanlardı. Zirâ âdûnun en kavîsi, en muannidi Bulgaristan'dı. Ehl-i sâlibin neticesini Edirne sahrası tayin edecekti. Oradaki muvaffakiyet, ya mağlubiyete göre Rumelinde kalınacak yahut Asya'ya avdet edilecekti.

Aradan çok geçmedi, Çamlık müthiş bir haberle sarsıldı: Vilhayet, 11 Teşrîn-i evvel 328 tarihinde-kolordu kumandanlığının işârına atfen-âtideki telgrafnâme-yi tâmin ediyordu:

"Lorus cihetindeki ahvâl-i harb her nasılsa ricât-ı askeriye-yi icab ettirdiğinden Yanya istihkâmât-ı kurbında be-tevfik-i teâlâ düşmanın kahr ü tenkiline kumandanlıkca karar verilmeğe mecburiyet görülmüştür. Şu hâlde nazaran bekalada kalan ihtiyat, redif, mustahfiz, gönüllü efrâdının sürât-i mümkününe ile celb ve mürettebatlarına sevklerine ihtimam olunması, zahirenin dahi sür'atle yetiştirilmesi, zât-ı vâlâları dahi dahil bulunduğu halde bil'umum eşraf, tüccâran ve ahâlinin hamîyyet-i vatanpervânelerinden şiddetle ve kemâl-i ehemmiyetle intizâre temennâ olunur."

Evet, bur harb-i müessif Çamlık'ı ye'se ilgâ eyledi. Hususî ikâmetgahlarda, medreselerde içtimalar akd edilerek telgrafın her satırı melâlet-engiz tetkik ve vilâyete ne vecihle imdâd kılınabileceği temmül olunuyordu: ric'at fenâ idi; düşmanın kuvvâ'y-ı külliye-i hududiyesine göre ordunun terk ettiği yerleri istirdâd eylemesi müşkil idi; hususiyle Lorus'tan Bişran'a, yani Yanya'nın bir saat haricine kadar düşmana terk edilmiş olan yerler pek harab idi. Gerçi 313 seferindeki ricâtı kahhariyyeyi müteakib Beşpınar, Kumcazis ve Gribova gibi nükât-ı hâkime ve müstahkeme istirdâd edilebilmiş ise de düşman o zamanki gibi gaflet acısından mütenebbih olmuş, bu defa hiç şüphesiz daha müdebbirâne davranmıştı. Vilâyetin asker talebinde bulunması, zahire istemesi, efrad ve mühimmat zayıyatının kesretinden münbaisdi. Lâkin ziyan yoktu. Şühedâmız ve mağfiret-i rahmâna mazhariyetle bekâm olmuşlardı. Erzak ve mühimmat ise "Padişah sâyesinde" kolayca tedârik edilebilirdi. Şimdi bunlardan ziyade ve evvel emirde henüz dâvede icâbet etmemiş olanların sevki için tedâbir düşünmek gerekti.

Filhakika bekayâ-yı askeriye'nin de cem'i için her tarafta çareler taharri ve tatbik ve oldukça bâzı fevâid dahi iktitâf olundu. Bir çok Çamlılar, hatta meydan-ı harbde terk-i cân etmek emeliyle Yanya'ya koştu. Fakat bir çokları da câlâ ve ârızî bir heyecan izhar ve desiseye müracaat eyleyerek, nâm-ı müstear takınarak, ölüleri diriltirerek redif debboylarından silâh ve elbise kaçırıyorlardı!...

Avamdan havassa kadar herkesi müteessir ve müteheyyiç eden ric'at haberi üzerine ihtilâl-i dahilî başgösterdi. O zamana kadar "iki fetha-i isyan"dan girerek köylerde ihtifa ve bütün Hıristiyanlara icâbına göre mülâyemet, ya cebr ü ikrah ile- komite tertibatı aldırarak epir kıt'asını Yunanistan'a ilhak eylemekten ibaret bulunan maksâd-ı millî ve müşterekî istikâya sevk eden komiteciler faaliyete başladı. İlk emâre-i isyan, yolları kesmek, hutût-ı telgrafiyeyi tahrip eylemek suretinde tezâhür etti. Vakıa buna tekaddüm etmiş hadiseler de var idi. Aydonat'da te'min-i inzibat için bir panayıra giden jandarmaların silâhları alınmıştı. Filât'da (Meçe Karoki) namında saf ve mâsum bir müslüman kasabadan iki saat mesafede ve suret-i gaddârânede katledilmişti. Yanya'dan silâh ve cephane nakleden bir kârbân pusuya düşürülerek Filât-Yanya tariki üzerinde Pandaluna denilen mevkiide yedi-sekiz mâsumun kanına girilmişti. Lâkin bütün bu fecâyii, şekâvet-i adiyeye suretinde telâkki ve o nokta-i nazardan takibat icra ediliyordu. Bütün Hristiyanların Yunanistan'dan gelen sağır isyana cevab(1) icâbetle mukabele edeceğine ihtimâl verilemiyor ve kurrâ ile kasabât arasında münâkalat ve muvasalatın inkıtai şurada burada vuku bulmuş olan hadisât-ı cinâiyyenin İslâm ve Hıristiyanlar arasında uyandırdığı adavete haml ediliyor, hatta heyyat-ı nâsiha i'zâmıyla bir taraftan ırz, can ve malın taarruzdan masuniyeti hakkında teminat itası düşünülüyor, mâhaza hükümet-i mahallîce ahvalin yakından tetkiki enseb olacağına karar veriliyordu.

Bu tarz teemmülün başlıca iki saiki vardı: Biri, itiraf etmeli ki menfaatti: Çamlık ağalarının yegâne menbâ-ı varidatları çiftlikleri, Rum Köyleri idi. Onları âsi telâkki etmek hem mevsim hasebiyle alınacak hâsılat ve varidat-ı hâliyeyi gaib etmek, hem de bir vâ'z-ı aleyhtarâne alanların hükümetçe te'dib ve tenkilleri tabiî ve bir de gayz ü gazaba uğrayanların fi-mâbâd memâlik-i Osmaniyeye gelememeleri zarurî bulunduğu için menâfi-i müstakbeleyi fedâa eylemek demektir. Bu ise felâket idi. Diğeri gayet basit bir düşünce idi: Köylülerden komiteye iltihak edenlerin vücudu kabil-i inkâr değildi ve müsellemler idi ki içlerinden bazıları gördükleri cebr ü ikraha mukavemet edememekten dolayı iltihak ediyorlardı. Ancak birçok zenginler akıl ve şuuru yerinde olanlar vardı ki, bu kaabil iğfâlata hiçbir suretle kapılmayanlar vecibe-i sadâkatlarını ihlâl eyleyemezlerdi. Bunların asırlardan beri müştereken yaşamakta buldukları "ağa"ları aleyhine silâh istimal edeceklerini farz etmek aykırı düşünmek değil mi idi: Bundan başka 94 tarihinde vâki olan "Likurs" hâdisesiyle muharebe-i zailede 1313 çamlık Rumları yalnız kıyâm

etmediler değil, hatta hizmet ve muavenette bile bulundular. Şimdi aynı Rumları başka fikirde telâkki etmek başka hissiyat ile müte-hassis farz eylemek nasıl doğru ve mûhik olabilirdi?

94 İsyanaına Çamlık Rumlarının adem-i iştirâki tabii idi. Çünkü o zaman Çamlık'da "Elenizm" âdeta meçhûl ve satvet-i İslâm bütün heybetiyle hükümferma idi. Muharebe-i zaileye kadar geçen yirmi sene zarfında gerçi terakkiyât-ı fikriyye, temâyülat-ı milliye pek ziyade ilerlemiş idiyse de bir taraftan istibdâd-ı idarenin şiddet-i kah-harânesi, diğer cihetten Osmanlı'nın seri ve mütevali galebât-ı kah-ramanânesi kimsede kudret-i hareket bırakmamıştı. Halbuki şimdi ne o cebr ü kahr, ne de o feth ü zafer yoktu. Şimdi Türkiye sâlibin hilâle tefevvukunu isbat etmek, istibdad altında ezilmiş zavallı Hıristiyanları kurtarmak ve saadet-i hakikiyeye mazhar eylemek için harp eden ve revîş-i ahvâle nazaran galib geleceğine şüphe edilme-yen dört devlet muvacehesinde bulunuyordu. Şimdi isyân etme-mek,

"Her yer şems, âlem ziyâdar; bîçare Epir'de sisler dumanlar."

Piros'un tahtgâh-ı saltanatını Yorgo'ya takdime çalışmamak Yunanistan'dan akın akın gelen Palikarya'nın sâlib-i mukaddes uğ-rundaki mücahedelerine iştirak etmemek ekânim-i selâseye hıyanet eylemekti.

Zaman ve hakikat müslümanlarca takib edilen menfaat siyase-tinin mevsimsizliği ve hüsn-i zannın yanlışlığıyla Rumların bu tarz tefekkürdeki veche-i hareketlerini isbat ve irâde tehhür etmedi. Ordunun ric'ati haberi şüyû bulunca vade-i faaliyet hulûl edince âsâr-ı isyan tecelliye başladı: Bütün Çamlığın merkez-i vilâyetle yegâne vasıta-i irtibatı olan telgraf hattı kesildiği gibi Preveze-Parga hattı da tahrib olundu.

TÂMİRAT ETRAFINDA

Yanya ile muhaberenin inkıtâı hakkındaki apansız haber, Çam-lığın dört kazasını birden dolaşarak herkesi lâl ü mephût eylemişti. Livanın bu yegâne vâsıta-i mefahime ve irtibatını tamir, akdem-i vezaif olduğu için Filât kasabasına iki saat mesafedeki yere kadar gidebilenlerin ifadesine nazaran Sekala boğazı denilen mevkiin be-risinde vaki cüz'i tahribat iki-üç saat zarfında tamir edilecek ve gönderilen iki kıptî (amele) dönecekti. Halbuki aradan on saat geç-tiği halde bunlar avdet etmemişlerdi. Korkuları sebebiyle gitmekten

feragat ve hanelerinde ihtifa etmiş olmaları ihtimâline mebnî, haneleri leylen taharri olundu; yoktular. Duvardaki idare kandilinin tikrek ziyası altında pineklemekte olan sefil ailelerinin bütün erkân-ı lerzîdesi de babalarını müsterhimâne bakışlarla taharri memurlarından soruyorlardı.

İki gün sonra 15 Teşrin-i evvelde başka bir teşebbüs icra edildi. Gönüllülerde jandarmalardan mürekkep kalabalıklı bir kuvvet güzergâha i'zâm edildiği gibi bir kuvve-i imdâdiye de Filât'ın "tetimme-i süknâ"sında âmâde bulunduruldu. Yolda bırakılan karakollardan alınacak parolaya göre bu kuvvet ilk gidenlere iltihak edecek yahut dağılacaktı. Birbirlerini müteakib atılacak birkaç el silâh (Skala Boğazı)nda müsademenin başladığını vakt -i hareketten biraz sonra- işaret edince bunlar da şitâb etmişler ve bir iki saat müsademededen sonra hep birden avdet eylemişlerdi. Boğazın her taraftan işgal edildiğini, komitecilerin çok ve ekseriye son sistem esliha ile mücehhez olduklarını, mühim bir kuvvet olmadıkça ilerlemenin imkânsız bulunduğunu söylüyorlardı. Bununla beraber umurun kıyâmına ihtimâl vermeyenler, Rumlarda bir korku farz edenler ve müsademe-i vakıayı o korkunun bir neticesi suretinde telâkki eyleyenler eksik değildi. Hatta bu cereyanın hayliden hayliye taraftarı var idi denilebilir.

Hükûmet hem önüne geçemediği bu cereyana ittibâ etmiş olmak, hem de Rumlara umumiyetle âsî olduklarını göstermek ve mâhaza tafsilâtında hata etmiş ise tamiratı icra eylemek üzere 16 Teşrin-i evvelde Mülâzım İsmail Efendi kumandasında yirmibeş kişilik bir jandarma kuvveti tefrik ve "bir vasıta-i te"miniye" olarak kendilerine Filât'ta sakin bir metropolit mütekaidiyle bazı müteberân-ı hıristiyâneyi terfik ü izâm eylemişti.

Bunlar acaba hattın ikmâl ve tamiratına muvaffak olabilecekler mi idi? Hükûmet ve millet bu nokta-i istihfâm etrafında toplanıyor, herkes nâ-şekib bekliyordu. İstihbâr-ı ahvâl için hükümetçe suret-ı mahsusada gönderilen adamın kan-ter içinde avdeti, müsademenin devamını ifham eylediği gibi, Mülâzım İsmail Efendi de "boğazın muhtelif taraflardan kâmilten tutulmuş, dokuz neferin pusuda kalmış olduğunu, köyleri yakmak lâzım geldiğini, ilerlemek ve dokuz jandarmanın hayatından haberdar olabilmenin gayr-ı kaabil bulunduğunu" tahriren işâr, uğranılan müşkilâtı izah ediyordu. Kuvve-i müavene izâmı lüzumu âşikar olduğu ve hükümetçe buna derece-i nihayede akdem edildiği halde akşama kadar kimsenin sevki kabil

olmadı. Akşam karanlığında avdet eden müfreze zabiti tamirat için Aydonat'dan celp gelmiş olan telgraf çavuşuyla sekiz nefer jandarmanın -ki müfreze pişdârı idiler- hayat ve mematı hakkında bir emareye destres olmamış ise de hepsinin şehit olduklarına iştibahı bulunmadığını bildirdi²⁴. Ve bu vaka ehemmiyet ve fecaatı itibariyle, her yerde teessüratı mucib oldu²⁵. Asilerin üzerine kuvvetle varılmak, hadlerini bildirmek farz olmuştu. Ancak karar-ı azimet birçok muhalefetlere uğradı. Menfaat gibi âmâl-i hissiye, korku gibi hissiyat-ı merdude, hükümetin rah-ı azimine hâil olacak gibi idi. Fakat bunlara meydan verilmedi ve 18 Teşrin-i evvelde usâtın takibine gidildi.

Jandarmaların keyfiyet-i şahadeti ve isyanın ittisal haberi, Reşadiye mustahfızlarını Filât'a sevke bâdi olduğu gibi mutasarrıf-ı livâyı da Trablus mücahidinin eser-i ibdâ'ını takibe mecbur etti. İtalyanların Gümölcine limanında bağteten batırmış oldukları gemilerden kurtarılabilen ve kimbilir belki bir daha çıkarılmamak üzere mahzene atılmış olan küçük mikyasta üç top var idi, cüz'i bir himmetle büyük işler görebilecek hale iflağ olunabilirdi. Bunlardan bir tanesi kabil-i istimal hale vâz edilmek tavsiyesiyle Filât'a gönderildi. Reşadiye müdde-i umumi muavini İbrahim ve âzâ Emin Beyler topla beraber Filât'a vasil oldular. O gece topa bir kundak yaptırıldı ve mükemmel bir silâh elde edildi. Şimdi komitecilerin gözünü yıldırarak bu vasıta ile takibata Kemâl-i emniyetle gidilebilirdi.

Jandarma, mustahfız ve gönüllülerden mürekkep kuvveti zîr-i idaresine alan Reşadiye jandarma taburu kumandanı Behçet Bey, umumun dua-yı selâmet muvaffakiyeti arasında o zaman mekarr-ı isyan olan Rahova karyesine doğru Filât'tan ayrıldı. Harekâtın münfiç olacağı ahvâle göre ya ussât ile müsademeye devam ve muvasalat temin edilecek, yahut Rahova'nın ihrakı ve boğaz medhûlünden eşkiyanın tenkiliyle iktifa kılınacaktı.

24. Şehit olan jandarmalar arasında Giresunlu Şükrü namında hâluk, mâsum bir nefer vardı ki, hayli zaman nezdimde kalmış ve sıdk ü istikamet ve terbiyesiyle cidden memnuniyetimi celbetmişti. İsmi daima fatiha ile zikrettiğim ve pek çok acıdığım o zavallının hâtrası beni daima müteessir eyleyecektir.

25. Vak'adan bir gün sonra Gedoslu, Hasan Şerif namında bir Anadolu yavrusu başından ve gözünden mecruh olduğu hâlde avdet ederek, rüfekasının tekrar tekrar nasıl şehit edildiklerini, Rumlar tarafından ne veçhile soyulup ne gadarane ezildiklerini yatmış olduğu pusudan gördüğü gibi acıklı acıklı hikâye eyledi. Bâ'sü-bâdel mevtin bu mîsal-i zihâyâtı hala müsademeye iştirak arzusu gösteriyordu. A.K.

Müfrezenin hareketinden bir gün sonra, tamirata gönderilmiş iken bir daha görünmeyen iki Kıptî çıkageldiler. Münferiden isticvâb olundular. İfadeler pek müheyyiç ve dehşetengîz idi: Hattı tamir etmekte iken Vasil Mange (bu herif Filât'da meyhaneci idi. Seferberlik emrinin vücudundan birkaç gün sonra firar etmiş ve bir çeteye reis olmuştu, denilen kapudan tarafından yakalanmışlar, beklemeden beklemeye Çamanda Karyesini merkez ittihaz eden Kapudan Sotirlulu nezdine götürülmüşler; Çamanda Manastırında -zavallı Papa Peçkonun arzusu hilâfına!?- üç gün haps edilmişler: nihayet yine Sotirlulu'nun şefaatiyle halâs olmuşlar.. Sotir'in maiyetinde hep manliherle müsellağ beşyüz kişi, beşyüz muntazam Yunan askeri, altı yük cephanesi ve üzerinde gümüşten mamûl salibi havî Yunan bandırası varmış... O derece mükemmel teşkilât vücuda getirmiş ki, hiç bir taraftan kuş bile uçurtmazlarmış... Hâsılı Sotirlulu'nun maiyeti, yerlilerin de inzimamıyla bize bâliğ oluyormuş...

Bu müttehidü'l-meal sözlerin şiddetli bir riyazet altında talim edilmiş erâcîden ibaret olduğu bilinmekle beraber, Delvine'nin Lidizda karyesi civarında müsademeye girişmiş olan seyyar jandarma müfrezesi kumandanı Bilâl Efendiden Filât kaymakamlığına yazılan 15 Teşrin-i evvel 328 tarihli raporda "Yunan'ın Serandoz'a asker çıkarmış" ve raporun esnâ'yı tahririnde de " ikibini mütecâviz Yunan palikaryalarının bandıra vesaire ile" Delvine'ye tâbi Pandeleimon karyesi civarında geçmekte bulunmuş olduğunun bildirilmesi hükümeti, ihtiyatkârâne harekete mecbur etmiş. Ne kadar iskonto ile kabul edilirse edilsin, bu rivayet ve işaret nâkaabil-i inkâr bir hakikate tercüman oluyordu. Şu halde cenubtan taarruza mâruz olan Çamlık, şimâlden de ehemmiyetli surette ihata ediliyor demektir. Maiyyeti üçyüzü tecavüz edemeyen Reşadiye jandarma taburu kumandanı Behçet Efendi şu itibar ile gayet tahaffuzkârâne hareket etmek, merkez-i kasaba ile irtibatı asla kesmemek ve çok ziyade ilerlememek lâzımdır. Kıpti amelenin rivayetiyle Bilâl Efendi'nin raporu mündercati, Kaymakamlıktan takip kolu kumandanının nazarı ibtisarına vazedilmiş, mâhaza ahvâl-i mahalliye ve netâyic-i harekâtın başkaca derşip edilmesi bildirilmişti...

Rahova üzerine-Piçar (Pitchar) ve Kokinista köyleri cihetinden-vaki olan hiç bir mukavemete tesadüf etmemiştir, denilebilir. Lâkin Rahova karyesinin inrakını müteakib "kemiyyet-i askeriyele-ri olmayan efrad-ı müstahfazanın verilen evâmir-i kat'iyeyi adem-i itaatle mevaşiyi zabt ve garet etmek gibi ahvâl-i na-marziyeleri görülmüş ve bi't-tesadüf takip koluna karışmış olan Çamlık mebusu

Şahin Bey harekât-ı taarruziyeye devamın mehâlikini izah etmiş olduğundan "tahribattan sarf-ı nazarla avdete mecburiyet-i katiyye hâsıl"²⁶ olmuştur. O esnada Sotirlulu nam şakî Kiramiça (Kiramitçha) karyesinde bulunuyordu²⁷.

"Iskala Boğazı" etrafında cereyan eden şu vakalarla Delvine-Filât hududu üzerinde vuku-yafte olan müsademat Çamlığın kısm-ı şikâline ehemmiyet-i mahsusa atfını müeddi olmuş, bunun üzerine Delvine muhafızlarının kısmen Filât'ta hareketi emr edilmişti. Esbak Preveze Mebusu Miralay Hamdi Bey dahi mikdâr-ı lâyıkıyla mâlum olmayan Aydonat, Margiliç ve Filât müstahfizleriyle Çamlık'ın temizledikten sonra Preveze üzerine yürümek memuriyetiyle Yanya'dan yola çıkarılmıştı. Mümâileyh doğruca Aydonat yolunu tuttu ve düşmanın gözünü yıldırım vahimesiyle maiyetini ikibin kişiden ibaret göstererek Aydonat'a muvasalat etti. Çamlık mutasarrıfı Hamdi Bey'in kuvveti hakkındaki i'şâratını istiksâr etti: "el-harbi hud'a" cevabını aldı. Diğer kazalara da verilen cevapların bu mealde olduğunu söylemeye hâcet yoktur.

Heyecan ve tehâlükle intizar olunan "Lâp"lar²⁸ 22 Teşrin-i evvelde Filât'a muvasalat eylediler. Ahali haklarında şâyân-ı takdir bir eser-i mihmanperverî gösterdi. Ertesi günü 23 Teşrin-i evvelde Çamlık Mutasarrıfı Ekrem Bey de -Çamlık mustahfizleri kumandanı bulunmak mülâbesesiyle- Filât'a azîmet ve ahvâl-i rûhiyelerine bütün mânâsıyla vâkıf olduğu bu dağ mahlûkatlarını idareye hasr-ı nefis-i gayret eylemişti.

"Lâp"lar Hamdi Bey tarafından Aydonat cihetlerine davet ediliyorlar idiye de, bir tarafa gidemeyeceklerini, kendi memleketleri de muhatarada olmağıla Filât'ı bir an evvel ekşiya tecâvüzâtından kurtararak avdet eyleyeceklerini söylüyorlar; mekarr-ı isyân olan Kiramiça karyesi üzerine hareketi tâ'cil ediyorlardı. Ta'cil-i hareket doğru değildi. Fenar cihetinde müsademe devam etmekte ve -iyi, fena- ne netice aldığı ve alacağı bilinmemekte olduğundan: sâniyen askerin killetiyle beraber mahall-i harbi tâdad ettirmek mâazallah bir felâketi müeddi olabileceğinden bir müddet daha intizar zarurî idi. Alehusus Fenar müsademesinde avn-i Hakla istihsal edilecek

26. Jandarma taburu kumandanının (20 Teşrin-i evvel) telgrafnamesi

27. 21 Teşrin-i evvel 1912 tarihiyle Filat Kaymakamlığına yazdığı mektupta (vatan-ı dahilide mütekevvîn fenalıkların önünü almak üzere) Kiramiça'ya geldiğini bildiriyordu.

28. Arnavutluğun Gegalık kısmında Lâplık bölgesinde yaşayan Arnavutlara verilen isimdir (Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944, s.11).

muzafferiyet akabinde oradaki kuvvetten de bir müfreze vücudu muhakkak olduğundan icra edilecek harekât daha sağlam bir esasa rabt edilebilirdi. Nihayet "acele işe şeytan karışır"dı. Binaanaleyh muvaffakiyeti temin için dûrenişâne hareket vâcibdi.

Ekrem Bey, askeri mülâhâzata binaen vahim gördüğü taarruz hareketini taavvuk için hergün buna mümasil mülâhazaları tekrar-ale'tekrar şerh eder, istirahatın sıkılan daha doğrusu ahvâla bir şekil ve reng-i diger ârız olur da Palaçka'ya mahâl kalamaz endişesiyle bîhuzur olan Lâpları tatmine çalışırdı. Lakin şimdi kanaat eder gibi görünen Lâp'lar, birkaç saat geçer geçmez tebdîl-i fikr ederler, Kumandana yine bir heyet-i murahhasa göndererek munasip görmüş oldukları tertibi izah eylerlerdi. Bir haftadan ziyade imtidad eden bu müzâkerât Lâplarca matlub ve müstelzem olan neticeye vâsıl olamadı. Onun için Teşrin-i sâni içinde bir sabah Lâplar Delvine'ye avdet eylemek üzere kasabanın ortasındaki meydanda içtima ve hod-be müfarekat eylemişler idi. Men-i avdetleri için çekilen müşkilat tâ'dad olunamaz. Bunlar mustahfız efrâdından ve gönüllülerle birkaç seneden beri dağlarda gezen firârilere mürekkeptiler. Hükûmet o kadar müşkil bir vaziyet içinde idi ki bu kabil kimseleri de nimet addetmeğe mecbur olmuştu. Hususiye bunların her biri öteden beri -vâdi-i şekâvette- iktisâb-ı şöhret eylemişlerdi. Kıyafetleriyle -kirlî, kısa fistanları, siyah muşamba tozlukları, uzun saçları ve karmakarışık sakallarıyla- haşyetengîz bir manzara teşkil ediyorlardı.